

WACHTEN OP HET WESTEN

Nausicaa Marbe

Wachten op

het Westen

2022 Prometheus Amsterdam

In hoofdstuk 5 zijn delen gebruikt uit de column ‘Ons Securitate-dossier’ die op 17 augustus 2012 in *de Volkskrant* verscheen.

© 2022 Nausicaa Marbe

Omslagontwerp Tessa van der Waals

Foto omslag SLUB Dresden/Deutsche Fotothek/Richard Peter

Foto auteur Bob Bronshoff

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 4728 0

Maart 2020

‘Is er geen koffie meer?’

De vraag kwam vanuit de woonkamer terwijl ik in de keuken boodschappen uitpakte. De verbazing in de stem van mijn dochter raakte me, als een pijnscheut die je niet verwacht. Terwijl er niets aan de hand leek. Er was genoeg koffie. Er klonk geen wanhoop in de vraag. Dat hoor je, als je een stem goed kent. Wel hoorde ik er ongeloof en iets van teleurstelling en machteloosheid in. Er weerklonk een akelig voor gevoel in die schijnbaar achteloze vraag.

Alles kantelde die dagen. We gingen niet meer naar de winkel zoals voorheen. We deden boodschappen met de verwachting dat het voedsel snel zou opraken, dat we moesten pakken wat we te pakken konden krijgen. We kwamen thuis zonder vers brood, meel, eieren en wc-papier en zonder koffie. In veel supermarkten waren sommige basisproducten op. Voor korte tijd, maar dat wisten we destijds niet.

Vanuit de woonkamer had mijn dochter ons in de keuken de balans horen opmaken. Vaker dan hij wilde ging haar vader op pad met de boodschappentas, op zoek naar wat hij eerder niet kon vinden. Hij droeg daarbij blauwe plastic handschoenen en een blauw mondmasker dat

zijn halve gezicht bedekte. In die uitdossing was hij een hoogst merkwaardige verschijning in het straatbeeld, want in maart 2020 liep iedereen nog met een onbedekt gezicht rond.

Hij deed dat op mijn aandringen. Al in februari, toen de Chinezen speciale ziekenhuizen uit de grond stamp-ten voor de tienduizenden met die mysterieuze dodelij-ke ziekte, had ik handschoenen en maskers besteld. De bezweringen van het RIVM dat het hier niet zo'n vaart zou lopen geloofde ik geen moment. Toen het virus ook Nederland bereikt had, keek ik mijn man na als hij het huis verliet en dacht een figurant te zien in een amateur-rampenfilm waarin de verlaten straten bezaaid zijn met autowrakken en de levenloze lichamen van de ongeluk-igen die niet op tijd aan de catastrofe konden ontsnap-pen. 'Even koffie halen' was geen gewone mededeling meer.

Onze straten waren angstaanjagend leeg. De eerste dag van de lockdown heb ik ongeveer 1 kilometer moeten lo-pen voordat er een auto voorbijreed. De trottoirs waren uitgestorven, de fietspaden ook. De stad had geen pols-slag meer. De anders zo verkwikkende vogelgeluiden belandden als snerpende zweepslagen in je oor. De mens was bijna nergens te bekennen. In de verte liet iemand een hond uit, net als ik, maar die maakte zich snel uit de voeten omdat ik zijn kant op kwam. Ergens in mijn blikveld schoot een fietser een zijstraat in, alsof-ie betrapt was. Alsof we met elkaar hadden afgesproken dat alles wat we buitenshuis deden ineens niet meer deugde. Wie gezien wordt houdt zich niet aan de regels, is verdacht.

Sneller dan je denkt is je medemens de vijand, alleen al omdat hij ademt en te dicht langs je loopt.

Ik ben niet de spreekwoordelijk nuchtere Nederlander, maar een op-mijn-hoedemigrant. Op een slechte dag is achterdocht mijn metgezel. Die haalt mij altijd in, hoe hard ik ook doorloop om hem kwijt te raken, buiten adem door het optimisme dat ik mezelf opleg: het wordt nooit meer zoals vroeger, dit is de best denkbare wereld, maak je geen zorgen. Maar in de bezemkast van mijn geest schuilen gedachten die ik al tientallen jaren niet loslaat. Soms ontsnappen ze en rennen ze achter me aan.

‘Engerd!’ riep iemand naar hem in de supermarkt, vertelde de man met het masker toen hij thuiskwam. Hij moest erom grinniken. Ik ook. Om griezels loop je met een boog heen. Maar de man met het masker zou niet snel ziek worden. Die middag was hij met zijn lichtblauwe gezicht en dito handen bij vier supermarkten uit de auto gestapt, in de hoop ergens koffie te vinden. Alsof hij een plaats delict betrad. De koffie was overal op.

Steeds vaker moest ik de gedachte wegduwen dat narigheid uit mijn verleden zich kon herhalen. Het ging niet gebeuren, niet voor mijn kinderen. Zelf dacht ik vrijwel nooit meer aan de schaarste in de jaren voordat ik naar Nederland kwam. De koffieloze tijd. Maar mijn negentienjarige dochter, die niet kon geloven dat koffie schaars was in de winkels, wierp me bruusk terug in de tijd. In de zomer van 1982 werd ik, net in Nederland aangekomen, negentien. Toen ik net zo oud was als zij aan het begin van de lockdown, reisde ik naar de vrijheid. Op mijn negentiende betrad ik als student de Vrije Univer-

siteit in Amsterdam in de wetenschap dat niemand mij zou dwingen een partijlidmaatschap aan te nemen en dat mijn cijfers niet langer van mijn trouw aan het communisme zouden afhangen.

Op haar negentiende kreeg mijn dochter het bericht dat het academisch ziekenhuis waarin zij studeerde alle lessen opschortte, dat ze niet meer naar colleges en de snijzaal kon komen, dat er over de voortgang van de studie nog weinig gezegd kon worden.

Op mijn negentiende verliet ik mijn geboorteland om nooit meer terug te keren en werd mijn ouderlijk huis een onbereikbare plek achter het IJzeren Gordijn. Mijn dochter keerde nu juist terug naar huis, met een bagage aan onzekerheden over haar toekomst. De hele dag door hoorde ik de magnetron piepen als zij melk voor de koffie verwarmde. Zij is de enige in huis die melk in de koffie wil.

In Roemenië dronken we de koffie zonder melk en zo zoet mogelijk. Niemand gebruikte een koffiezetapparaat met filters. Koffie maakte je in een steelpannetje op hoog vuur. Als het water kookte, schepte je er een paar lepels koffie en suiker in en liet de bruine bubbels opkomen maar niet overkoken. Een paar keer achter elkaar. Daarna haalde je het steelpannetje van het vuur en liet dat even staan, totdat het gruis naar de bodem was gezakt. Ook in het kopje moest het zwarte vocht rusten totdat de bodem bedekt was met koffiedik. Met een beetje geluk was er iemand in huis die koffiedik kon kijken, of was er een vrouw in de buurt met die onbetwiste gave. Mijn moeder en mijn grootmoeder vonden die koffieseances met mysterieus lispelende buurvrouwen je reinste flauwekul. Er is nooit koffiedik gelezen bij ons thuis. Daarom liet ik mij

de toekomst voorspellen in huizen van vriendinnen, in keukens en eetkamers waar vrouwen de tijd hadden om bij elkaar te komen en bij de omgekeerde kopjes te wachten tot het lot zich in grillige lijntjes in de bruine drab openbaarde. In kamers die ook nog blauw stonden van de rook.

‘Ik zie een lange man in de avond met een grote koffer,’ werd er dan gezegd. ‘Er staat een vrouw tussen jullie in, maar je wordt heus gelukkig, al moet eerst een bejaarde blonde vrouw doodgaan of anders een man met wit haar.’ Als ik dan protesteerde over de naargeestige wazigheid van het voorspelde, zei de koffiedikkijkster gelaten: ‘Misschien gebeurt het ook niet, maak je maar geen zorgen.’

Op een dag kwam mijn moeder van een van haar buitenlandse reizen terug met een Duits koffiezetapparaat, haar koffer zat voor de helft vol met filters. Als die op waren, moesten we voortaan op de zwarte markt niet alleen achter koffie aan maar ook achter filters. Het grote voordeel was dat we ineens heldere koffie zonder gruis dronken. Westerse koffie zoals je in films zag. Koffie zonder dwaze toekomstverhalen.

Op mijn negentiende kon ik me niet meer herinneren hoe Roemeense koffie eruitzag in de winkel, het product was al lang van de schappen verdwenen. Ik kon me geen verpakking voor de geest halen en ook geen naam. Merknamen bestonden niet in de socialistische economie en er waren nauwelijks concurrerende producten. Maar soms dook er een meisjes- of jongensnaam op een verpakking op of een woord dat naar een gave of een bijzondere eigenschap verwees. Voor koffie herinner ik me alleen de woordgrap *nechezol*, afkomstig van *nechezit* (gehinnik).

Dat was de bijnaam van surrogaatkoffie die van haver werd gemaakt. Wat je ermee kon brouwen was bijzonder onsmakelijk. Mijn vader verwierp dat communistische alternatief met de mededeling dat hij liever nooit meer koffie zou drinken dan dat smerige spul om te voorkomen dat nechezol de heerlijke smaak van echte koffie uit zijn geheugen zou verdrijven.

Wat ik mij wel op mijn negentiende herinnerde waren de winkels die vroeger, toen ik klein was, koffie verkochten. Dicht bij mijn lagere school was er een: een aardedonkere pijpenla vol jutezakken, ongeopende dozen, glazen en koperen bakken, opgestapeld tegen de muur tot aan het plafond dat vol spinnenwebben zat. Je kon er koffie en thee uit de hele wereld krijgen, bonbons en koekjes, gedroogde kruiden, specerijen en kandij, olie, azijn en chocolade, geglaceerd fruit en 'dropsuri', keiharde zwarte snoepjes met de penetrante geur van zoethout. Het zou nog twaalf jaar duren voordat ik de charmes ervan zou ontdekken, in een ver noordelijk koninkrijk.

Ik ging graag naar die smoezelige winkels waarin een zoete, aanlokkelijk geurende wanorde heerste. Alleen via de deur scheen er wat zonlicht op de kassa dicht bij de etalage, die ook volgepakt was met waren, willekeurig op elkaar gestapeld, zonder enige intentie de voorbijganger iets esthetisch te presenteren dat hem naar binnen kon lokken. De etiketten waren verbleekt, de kadavers van vliegen en spinnen niet opgeruimd, de vergeten citroengeraniums of sanseveria's overleefden op mysterieuze wijze de verwaarlozing. Maar naar zo'n spelonk kwam je sowieso, omdat er geen concurrentie was.

Binnen trof je altijd een bejaarde achter de toonbank, wellicht de eigenaar van een winkel op hetzelfde adres uit precommunistiche tijden. Soms mocht zo'n voormalige ondernemer na de inbeslagname van zijn bedrijf aanblijven als verkoper in de nieuwe staatswinkel. Kenden de ouderen uit de buurt zo'n man of vrouw bij de voor naam, dan was het zeker de vroegere eigenaar. In onze koffiewinkel schuifelde een man met bleek gelaat tussen de kleurrijke verpakkingen. Hij was slecht ter been, maar beresterk door het sjouwen met zware zakken thee en de grote blikken koffiebonen, die altijd versierd waren met plaatjes van palmbomen, apen en blote Afrikanen met dikke rode lippen. De verkoper was een schim van zichzelf geworden, maar gaf niet op.

Aan het plafond hing een ventilator die aan de verre, onbereikbare wereld herinnerde waar de verkochte goederen vandaan kwamen, per schip naar de haven van Constanța of direct met de Oriënt-Express uit de haven van Istanbul naar Boekarest. In de winkel ratelde voortdurend de koffiemolen, het geluid ging door merg en been. Met de handen tegen de oren wachtte ik het einde van het proces af, terwijl ik alle handgeschreven woorden op groezelige etiketten las, alle geuren die met elkaar concurreerden probeerde te onderscheiden en de weg van de mieren op de randen van de toonbank volgde, hun spoor langs een vastgekoekte gelei van gemorste olijfolie en gembersiroop. De bitterheid van de Chinese thee was anders dan die van de gekonfijte sinaasappelschil, de gedroogde muntthee rook sterker dan de zakken kamille, de geur van gemalen koffie was penetranter dan die van de milde cacao en toch kon ik alles tegelijkertijd ruiken,

in een uniek geheel dat alleen in die ruimte hoorde en tegelijk het geurenpalet van de hele wereld omvatte, al jaren onveranderlijk. Ik leerde zangerige woorden waar ik me niets bij kon voorstellen, maar die vertrouwd raakten omdat ik ze zo vaak in gedachten herhaalde: *ieninbahar, gimbir, tarhon, chimen, sofran, dafin, susan, arahide*. Piment, gember, dragon, komijn, saffraan, laurier, sesam, pinda's. Het smakenrefrein voor een later leven, in een land waar dit alles nog te krijgen zou zijn tegen de tijd dat ik volwassen was.

Mijn wachten bij de lawaaiige maalmachine werd altijd beloofd met een greep van de benige hand van de winkelier in een van de doorzichtige bakken vol versteend snoep of in staniol verpakte fondantbonbons en zo huppelde ik tevreden de winkel uit, in de wetenschap dat klein geluk ook op chaotische, morsige plekken te vinden was.

Tegen de tijd dat ik zelf koffie ging drinken was dat een rariteit geworden, smokkelwaar uit koffers die van reizen naar het Westen terugkwamen. Koffie was een rechthoekig vacuüm geperst blok met Duitse en Hollandse namen op de aantrekkelijk vormgegeven verpakking. Je betaalde er exorbitante prijzen voor en vaak gold zo'n pakje als pasmunt voor omkoperij, je kon er artsen mee betalen voor een gewild consult of ambtenaren voor een stempel die je volgens de regels niet verdiende. De pakken Duitse en Hollandse koffie, hard als goudstaven, waren een levensverzekering.

De tijd is zichzelf niet meer in een pandemie. Hij heeft de luiken naar de toekomst gesloten, maakt pas op de plaats, keert zich kronkelend tegen zichzelf. Ineens leek het als-

of mijn dochter en ik elkaar op een kruising tegenkwamen, in een anachronistisch scenario: de negentienjarige moeder uit het land zonder koffie was onderweg naar het land van grote welvaart, een betere toekomst tegemoet, terwijl haar negentienjarige dochter uit de toekomst al haar plannen en zekerheden zag opgaan in de mist van een wereldcrisis. Voor de moeder viel alles op zijn plaats, voor de dochter viel alles uit elkaar.

‘Natuurlijk is er koffie,’ riep ik overdreven articulerend terug. ‘Altijd koffie.’

Als een goudvis in zijn gekmakende kom zwom ik in die onwennige maartse dagen rondjes in het ontregelende heden en zakte ik naar de bodem, meegelokt door Roemeense jeugdherinneringen.

Achttien jaar heb ik in communistische quarantaine geleefd. In niets zou ik die jeugd in een dictatuur willen vergelijken met een pandemie in een vrij land, maar de geest zoekt nu eenmaal houvast in elke splinter herkenning. Het gevoel opgesloten te zijn, de gedachte dat de tijd stilstaat, dat het echte leven zich elders afspeelt of later op een onbestemd tijdstip zal beginnen; de onwetendheid over een goede afloop, het mogelijke vooruitzicht dat alles slechter zal worden in plaats van beter – ik had het al meegemaakt. Vergelijkbare situaties in onvergelijkbare tijden.

De Hollandse hamsterwoede was snel voorbij toen iedereen beseftte dat in dit land een winkel nooit lang leeg zou blijven. De koffie keerde terug in de schappen. Maar bij mij was de geest uit de fles. Ik was gestruikeld, gevallen en achter het IJzeren Gordijn beland.

Fantomham

‘Jij weet hoe dat voelt; jij hebt dat al in Roemenië meegemaakt.’ Zodra het achtuurjournaal beelden van lege schappen ging tonen, kreeg ik berichten van vrienden die schreven dat ze aan mij moesten denken.

Nou, dat heb ik helemaal niet meegemaakt, wilde ik zeggen. Ik heb daar geen toevallig logistiek probleem meegemaakt, ontstaan door een plotselinge hamsterwoede vanwege onvoorzienbare omstandigheden. Geen minister-president die goedgehumeurd een van de vele, nog steeds goedgevulde supermarkten binnenliep om iedereen te verzekeren dat de nationale voorraden wc-papier ruim voldoende waren. Ik heb Nicolae Ceaușescu nooit geamuseerd ‘We kunnen nog tien jaar poepen!’ horen roepen.

Wel maakte ik tijden mee waarin je krantenpapier tussen je palmen fijnwreef, voorzichtig om het niet te scheuren. En dat nooit zonder het leedvermaak wanneer je de tronie van de dictator tussen duim en wijsvinger steeds meer rimpels bezorgde, voordat die veranderde in zacht wc-papier. Minieme daden van verzet.

Hetzelfde meegemaakt? Ik heb een onherstelbare economische ineenstorting zien plaatsvinden, door de absurditeit van een socialistische planeconomie die werke-

lijke cijfers, het echte mechanisme van vraag en aanbod, negeerde en op ideologische leugens bleef leunen. Ik heb de woekerende tentakels van een dictatuur ervaren die zich tot in de diepste domeinen van het leven wurmden, daar waar je ze niet verwachtte, waar je je van geen schuld bewust was. Om er altijd te zijn, te intimideren en te hinderen, aan je geweten te knagen en je eraan te herinneren dat je altijd verdacht was, nooit rustig adem kon halen.

Maar ik zei niets tegen vrienden die zo aardig waren om te melden dat ze zich herinnerden waar ik vandaan kwam en dat ze zich konden voorstellen dat de coronamaatregelen mij in een voortdurend *déjà vu* lieten tuimelen. Ik moest gniffelen als ze ruilhandel voorstelden, omdat ze nog wel een pak bloem of ontsmettende handgel konden missen en ik een krat vol gele chloorflessen in de aanbieding had, omdat de man met het masker in huis nu eenmaal de illusie van totale desinfectie koesterde.

Natuurlijk dacht ik bij kleine dingen ook aan vroeger: hoe mijn moeder de telefoon pakte als ze iets nodig had dat niet meer te krijgen was en bij vrienden ging informeren of dat product zich misschien in hun voorraadkamer bevond en of ze het kon overnemen. Er waren vrienden voor vlees en vrienden voor suiker, vrienden met schaarse medicijnen en vrienden die injecties konden toedienen, vrienden die buitenlandse kranten tevoorschijn konden toveren en zelfs de nieuwste Franstalige romans. Frans was de *lingua franca* van de Roemeense intelligentsia.

‘Bonjour,’ riep mijn moeder door de telefoon, met de flair van een Parisienne die een bistro komt binnenwaaien en haar vriendin begroet. Daarna wilde ze weten of ie-

mand nog een fles olie of een pak cacao had, en als dat niet het geval was kreeg ze het telefoonnummer van een adres waar het gezochte misschien wel aanwezig was. Als ze geluk had, kon ze een paar telefoontjes later in de auto stappen en de buit gaan ophalen. Je moest als een detective denken om aan eten te komen, alles ging met een ingewikkelde en tijdrovende omweg.

Door de pandemie werd het leven begin 2020 ook ingewikkeld. Alle spontaniteit was eruit weggeslopen, alles diende vooruit gepland te worden, met inachtneming van restricties. Maar het verleden besloep me niet alleen via logische vergelijkingen van het absurde en behapbare toen en nu. Het eiste zijn plek op in het heden, terwijl ik me er nog niet bewust van was. Het nestelde zich in nieuwe gewoontes, voordat ik er erg in had.

PRAGER SCHINKEN

In het begin van de lockdown besmeerde ik elke dag een stevig stuk witbrood met boter en legde er dan een dikke plak ham op. Dat at ik op met een gretigheid die ik niet thuis kon brengen. Ik houd niet van witbrood, het komt alleen in huis voor mijn zoon, de enige liefhebber, die het mee naar school neemt. Of als stokbrood, voor de zeldzame keren dat we kaasfondue eten. Ik miste het nooit. Op boter ben ik nooit dol geweest, ik gebruik het alleen als ik bak en dat doe ik zelden. Bleef over de dikke roze ham. Die stond me niet tegen. Maar ook dat was een traktatie voor mijn zoon, omdat de rest van het gezin liever vegetarisch ontbijt en luncht. Salades, eiergerechten, geroosterde groente op hummus, een fetasmeersel met pepers

en verse kruiden, geplette avocado's met citroen; we staan liever even in de keuken om iets lekkers te maken dan dat we achteloos vleeswaren op droog brood pleuren. Nooit eerder had ik naar een boterham met ham verlangd.

Totdat corona kwam en ook de ham voor mijn zoon in grote hoeveelheden in de ijskast verscheen. Zoals dat gaat bij smaakherinnering: ineens daalde de gedachte aan een smaak af vanuit mijn geheugen naar de mond en vond daar het gehemelte om eraan te plakken. Denken werd voelen en proeven. Ineens was die smaak er nadrukkelijk en proefde ik meteen ook de structuur van het eten dat deze brutale honger opwekte. Het ruwe brood dat alle smaken zou dragen, de laagjes zachte, fluwelige ham en de gladde, iets koudere zoute boter die de boel aan elkaar moest metselen. Ze hoorden onlosmakelijk bij elkaar en ik wilde niets anders.

Dat wordt deze week dan extra gehannes met gewichten in de geïmproviseerde thuisgym, hield ik mezelf voor bij wat ik eerst voor een korte hambevlieging aanzag. Maar het verlangen bleef. Zelfs toen ik besloot die boterhammen niet meer te eten, kwam het verlangen ernaar rond het middaguur om aandacht bedelen, als een uitgehongerde straathond.

En toen wist ik ineens wat er aan de hand was. Ik had last van fantoomhonger. En daar hoorde fantoomham bij. Het was de *Prazska sunka*, de *Prager Schinken*, in mijn moedertaal de *šunca de Praga*. Zo'n 45 jaar nadat die uit de Roemeense winkels was verdwenen kwam-ie bij mij in Noord-Holland spoken. Het was de gepekeld, licht gerookte en gekookte ham die heel lang geleden op de toonbank van Roemeense slagerijen stond, allemaal

staatswinkels die in vergelijking met ‘vroeger’ – het kapitalisme van voor de oorlog – zoveel minder keus en kwaliteit boden. Maar toch. De şunca de Praga lag daar in al zijn dikke roze glorie, tentoongesteld als een glimmende trofee, een monument voor het goede leven, een kleinood uit voorbije tijden dat niet stuk te krijgen was.

Eén keer per week werd de Prager ham in huis gehaald, strak ingepakt in hagelwit papier. Ik was als kind een moeilijke eter, hield meer van routine dan van variatie en deze ham was een van de weinige dingen die ik had goedgekeurd. Hij was verrukkelijk. Soms ging ik mee naar de buurtwinkel, ook daar stond hij blozend op de toonbank naast potten mosterd, pakken maismeel en de lekkende pompjes insectenspray die daar als gewilde waar voor het grijpen lagen. Soms haalden we de ham in een chiquere delicatessenwinkel aan de grote boulevard, een ruimte op de begane grond van een hoge modernistische flat die in de jaren dertig, toen hij gebouwd werd, een futuristische verschijning moest zijn geweest. Toen reden er Buicks en Fords langs en de onvermijdelijke paard-en-wagens. In de jaren zestig kwamen er Russische Volga’s en Oost-Duitse Wartburgs voorbij en nog steeds paard-en-wagens. De ham had al die veranderingen overleefd.

In die winkel prijkten de vleeswaren op glazen schalen en waren de vitrines gevuld met ambachtelijke slagerswaren in alle soorten en maten. Van de scherpe Hongaarse salami tot de Italiaanse mortadella, van simpele boterhamworst tot ingenieuze worsten van wild uit de Karpaten, bloedworsten en dikke schijven aspic met daarin geperst vlees en flinterdunne reepjes ingemaakte groente. Het was er allemaal. Ik was geen vleesliefhebber, het

meeste liet ik liggen op de porseleinen schalen waarop ze bij ons thuis belandden als ze tijdens een diner als voorgerecht werden geserveerd. Maar in de winkel vermaakte ik me met de verkeerde spelling van de Duitse namen van de producten die fonetisch opgeschreven werden. *Caizâr, Parizâr, Lebârvurst.*

Hoe oud zal ik zijn geweest? Oud genoeg om te beseffen dat veel vleeswaren Duitse namen hadden omdat een deel van Roemenië ooit onder het Habsburgse Rijk viel en Transsylvanië, op nog geen 200 kilometer van de hoofdstad, zijn stempel op de hele Roemeense cultuur had gedrukt. Oud genoeg ook om te kunnen lezen, want in Roemenië ging je pas met zeven jaar naar school. De malle spelling viel me op doordat ik naar een Duitstalige school ging. Mijn ouders wilden dat ik een westerse taal even goed zou beheersen als het Roemeens. Een goede toekomst was alleen aan de andere kant van het IJzeren Gordijn te vinden, ik moest erop voorbereid worden. West-Duitsland was de droombestemming van de Roemeense asielzoeker.

EEN GELUKKIGE JEUGD

Het kleine meisje dat boterhammen met dikke ham verorberde mijmerde nog niet over landverhuizing. Mijn kinderjaren waren gelukkig. En de hongersnood die eind jaren zeventig begon stond haaks op de relatieve welvaart van mijn kleuter- en tienerjaren. Ik heb ook in weelde geleefd, houd ik anderen voor die alleen maar horrorverhalen uit Roemenië kennen. Soms, als ik eraan begon te twijfelen, vroeg ik mijn oude schoolvrienden of mijn her-

inneringen klopten. Ze haalden precies hetzelfde op uit dat steeds verder zinkende verleden. Omdat hun zoveel was afgepakt werd de herinnering aan wat er ooit wel was steeds levendiger.

Een gelukkige jeugd, ik zei het al. Mijn oudste jeugdherinneringen lijken op fraaie plaatjes uit kinderboeken. De zonovergoten tuin in het centrum van Boekarest, waarin zoveel bloeide, dat het hele huis naar bloemen rook. De maagdelijk witte sneeuw die in barre winters tot aan het raam van mijn slaapkamer kwam, op de hoogte van een beletage, tot net onder het metalen raamkozijn waarop we elke ochtend brood voor de vogeltjes legden. De donkergroene Zwarte Zee, altijd warm, zelden onrustig, waar we soms langer dan een maand verbleven. De rozentuinen van Peles (het koninklijke jachtkasteel in de Zuidelijke Karpaten, tegenwoordig decor voor kerstkitsch op Netflix) waar we dineerden als we in de aangrenzende, als ‘scheppingshuizen’ voor kunstenaars ingerichte villa’s logeerden.

Mijn moeder was componiste en nogal beroemd sinds haar internationale doorbraak met een koorstuk dat *Ritueel voor de dorst van de aarde* heette. Zij viel als kind al op door haar uitzonderlijke talent op de muziekschool. Nog voordat ze eindexamen had gedaan mocht ze aan het conservatorium beginnen. In Roemenië was dat een universitaire opleiding. Daar ging ze later ook lesgeven, maar ondanks haar faam en gevestigde positie werd ze nooit tot professor benoemd, omdat ze weigerde lid van de communistische partij te worden of lofzangen op de partij en haar almachtige leider te componeren. Het kon haar geen donder schelen wat voor titel ze had, zolang ze

studenten mee kon nemen in haar lichtjaren van de politieke werkelijkheid verwijderde muziekuniversum.

Mijn vader was een schrijver die niet mocht publiceren. Hij kwam op de zwarte lijst te staan toen een vriend met wie hij samen toneelstukken had geschreven en de premières had bijgewoond, naar West-Duitsland vluchtte en voor Radio Free Europe ging werken. Die vriendschap bezorgde hem een publicatieverbod. Van beroep was hij bouwopzichter, hij nam genoegen met een carrière die hem van de hongerdood had gered toen hij kort na de communistische overname in 1946 als zoon van een grootgrondbezitter van de universiteit was getrapt. Alle bezittingen werden genationaliseerd, zijn vader, een sociaaldemocratisch politicus die Moskou bij het samenstellen van een Kremlingetrouwe terreurregering niet kon gebruiken, pleegde zelfmoord. Daarna belandde mijn vader samen met zijn moeder op straat. Toen in de vroege jaren zeventig een goedaardige longtumor hem een vervroegd pensioen opleverde, vond hij zijn draai als huisvader die de honneurs waarnam terwijl zijn vrouw haar universitaire loopbaan overeind hield en naar verschillende podia in het binnen- en buitenland reisde voor uitvoeringen van haar werk.

Op de grote eettafel waaraan ik nu in Nederland zit te tikken – als je hem helemaal uitklapt biedt hij plek aan vierentwintig man – stond in Boekarest zijn Erika-schrijfmachine met haar harde, gebiedende geluid. Zo ging dat thuis: rechts van mijn slaapkamer bevond zich het vertrek van mijn grootmoeder met de Pleyel-vleugel waarop ze pianoles gaf. Uit die kamer klonk voortdurend muziek, soms kwamen de laatste leerlingen van de dag

pas om acht uur 's avonds. Pal tegenover mijn kamer bevond zich de eetkamer waar mijn vader zat te schrijven. Daar overheerste het staccato van de Erika en kringelde voortdurend sigarettenrook in het schijnsel van de bureaulamp. Mijn moeder componeerde in kleermakerszit op bed, weer twee kamers verderop. Haar muziek speelde zich af in haar hoofd, ze componeerde haar eerste versies zonder instrument. Omdat ze zo nu en dan naar het Westen mocht reizen kocht ze daar dunne zwarte viltstiften en kon ze overal liggend of zittend componeren zonder inktpot binnen handbereik.

Het waren rijke jaren. De staat betaalde de 'kunstenaars van het volk' destijds nog grof geld voor het bij de kunstbonden ingeleverde en goedgekeurde werk. Ceaușescu, in de jaren zestig nog niet in de greep van het maoïsme, waande zich patroon der kunsten. Ellenlange ontmoetingen had hij met schrijvers, filmers en schilders om te praten over hoe de 'nieuwe communistische mens' gestalte kon krijgen in de Roemeense arbeiderscultuur. Gevestigde kunstenaars durfden hem in die tijd nog wel eens tegen te spreken. Mijn moeder gruwde van dergelijke seances van schijnvrijheid en zij was niet de enige. Maar zelfs onder haar vertrouwelingen waren mensen die haar op het voordeel van deze houding van Ceaușescu wezen: beter een tiran die met ons praat dan eentje die ons in de gevangenis gooit of naar een werkkamp deporteert. De trauma's van de jaren vijftig, waarin het een wonder mocht heten als uitgesproken intellectuelen en iedereen die ervan verdacht werd 'bourgeois' te zijn uit de gevangenis wisten te blijven en waarin wetenschappers en hoogleraren tot dwangarbeid werden veroordeeld in werkkampen op het

platteland, waren nog vers. In vergelijking daarmee was een president die coltruien droeg en soirees met jazzmuziek organiseerde voor de 'kunstenaars van het volk' met wie hij zich in die fase van zijn opkomende megalomanie graag omringde, voor velen een verademing. Maar mijn moeder wilde helemaal niet de uitverkorene zijn van een tiran die op haar minder gehoorzame vrienden en collega's de Securitate afstuurde.

Die mondaine bijeenkomsten in presidentiële kring luidden geen structurele veranderingen in. Er was nog steeds onderdrukking, censuur, er waren politieke gevangenen en verhoren in de gebouwen van de Securitate. De enige toegestane politieke doctrine was de communistische, partijverering was verplicht. De vrijheid van meningsuiting was dood en begraven. Grote delen van de bevolking leefden in bittere armoede, de planeconomie functioneerde niet. Maar kennelijk was het moment van totale destructie nog niet bereikt.

BORRELGLAASJES BORSJTSJ

Voor de nieuwe communistische mens was in de jaren zestig nog niet bepaald dat hij honger moest lijden en van alle zorg om zijn welzijn gespeend moest zijn. Hij werd nog niet dermate vernederd en getreiterd dat hem voedsel, elektriciteit en verwarming werden ontnomen, zoals later in de jaren tachtig: opdat hij als een door de drek van zijn bestaan kruipend dier blij zou zijn met elke kruimel die hem werd toegeworpen, uitgeput en afgestompt als hij was.

In de jaren zestig waren de levensmiddelenwinkels nog

redelijk bevoorraad en dat bleef zo tot halverwege de jaren zeventig. Als je in de winkels niet vond wat je zocht ging je naar de markten, de enige plek waar etenswaren nog de persoonlijke stempel van een producent droegen, iemand die eigenaar van een klein stukje grond was, vaker niet groter dan een achtertuin op het platteland. Die markten waren bonte oases van een basaal kapitalisme, waar eerlijke concurrentie bestond en de schelle stemmen van goedlachse boerinnen met elkaar wedijverden in het schaamteloos aanprijzen van hun waar. Je bleef daar rondjes lopen tot je de mooiste bossen dille vond, de rijpste perziken, de grootste uien en eieren, de meest romige kaas. Alles mocht je proeven. Borrelglasjes met borsjtsj, vorkjes zuurkool, partjes watermeloen, lepeltjes honing, zure room of ricotta. Er werden jonge walnoten voor je gekraakt en rijpe vijgen gevierendeeld, je kreeg een puntzakje kersen mee en anders een handvol zaden van een mooie bloem. Alleen daar kon je nog ervaren wat het betekende om een particulier ondernemer te zijn die niet van een staatsbaan leefde maar van zijn privébezit, in de schaduw van de planeconomie, op die postzegel vrijheid die hem nog gegund werd.

Er was liefde voor het product, trots en plezier om iets met anderen te delen. De boeren investeerden in relaties met vaste klanten, in continuïteit. Bij de staatswinkel moest je naar de gunsten van de verkoper hengelen en met kleine attenties of zelfs enveloppen met geld zijn loyaliteit zien te kopen, opdat je die bijzondere band kon smeden waardoor je een telefoontje kreeg als er iets binnenkwam wat gauw uitverkocht zou zijn. Op de markt kocht je lekkers, bij de staatswinkels kocht je privileges.